

GHEORGHE DĂNIȘOR DESPRE JUSTIȚIE CA FILOSOFIE ASPIRAȚIONALĂ

IOAN N. ROȘCA

I. EXPUNEREA FILOSOFIEI ASPIRAȚIONALE

I.1. DIRECȚIILE GNOSEOLOGICE LIMITATIVE ȘI CONCEPTELE LOR UNILATERALE

În cartea sa intitulată *Justiție și subintitulată Filosofie aspirațională* (Editura Pro Universitaria, 2024), cunoscutul prof. univ. dr. Gheorghe Dănișor ne propune nu numai concepția sa despre o justiție veritabilă și dezirabilă, ci și o viziune gnoseologică și ontologică axată pe valoarea juridică a dreptății, ceea ce ar putea îndreptăți și inversarea titlului cu subtitlul cărții.

Autorul ajunge la concepția sa despre justiție, ca și despre Ființa lumii în genere, într-o manieră gnoseologică. El pleacă de la cele două direcții gnoseologice tradiționale (raționalismul și empirismul – nota mea I.N.R.), denumite de el *ratio* (rațiune) și *sermo* (cuvânt, discurs), care, fiind unilaterale, au condus și în teoria dreptului la viziuni parțiale asupra justiției și la consecințe practice inacceptabile. În consecință, propune unificarea celor două orientări într-o cunoaștere totalizantă, aptă, pe de o parte, să surprindă esența justiției și să asigure dreptatea efectivă, iar, pe de altă parte, să reveleze esența lumii în genere.

În limbajul autorului, eul cunoscător, considerat în integralitatea sa, este numit *logos*, iar cele două orientări ale sale – *ratio* și *sermo* – nu-l exprimă decât parțial. *Ratio* este o cunoaștere a generalului, a principiului, care depășește experiența cu lucrurile individuale și relevă raportul omului individual cu celălalt (om, comunitate, Dumnezeu). *Sermo* este o cunoaștere dependentă de perceperea individualelor, nu ajunge să descopere principiul (temeiul) lucrurilor, ci doar îl justifică și, deci, nu relevă nici principiul omului individual de a fi în relație cu celălalt. În aplicarea la justiție, din *ratio* s-ar deduce ideile de: *responsabilitate*, *solidaritate* și *grijă față de celălalt*, iar din *sermo* s-ar deriva ideile de: *libertate*, *independență* și *grijă față de sine*. În practica juridică, dar și în viața politică, seria de idei deduse din *ratio* ar fi condus la o justiție care ar fi neglijat oamenii individuali și ar fi favorizat dictatura, iar seria de idei derivate din *sermo* ar fi ignorat principiile dreptului și ar fi generat anarhia.

Autorul menționează concepțiile care, potrivit lui, sunt paradigmatică pentru una sau alta din cele două direcții de gândire limitativă. În interpretarea sa, cunoașterea pe calea lui *sermo*, a individualizării, ar fi fost susținută, în filosofia antică, de Socrate prin îndemnul delfic „Cunoaște-te pe tine însuși!”, în etapa modernă de Descartes cu enunțul său „Cuget, deci exist”, iar în gândirea contemporană de Husserl și, în genere, de fenomenologie cu accentul pus pe subiectivitate, husserlianismul fiind înțeles ca un neocartezianism. În trecut, alături de Descartes, este amintit și Leibniz cu a sa *Monadologie*, „ca expresie a individualismului exacerbă” (p. 107). Adepții cunoașterii pe calea lui *ratio* nu sunt analizați fiecare în parte, dar, se înțelege, au fost sau sunt acei adepți ai cunoașterii prin rațiune, care au cantonat rațiunea nu în cunoașterea individualității umane, ci în fondul comun tuturor, ceea ce a dus la „constructivismul lui Platon, Kant, Marx, Rawls”, care au separat „între logic-discursiv sau *justificativ* și *spontaneitatea* legată de intuiția intelectuală” (p. 24).

I.2. FILOSOFIA ASPIRAȚIONALĂ – GÂNDIRE INTEGRATIVĂ, HOLISTĂ, DESCHISĂ SPRE LOGOSUL UNIVERSAL

În ce privește cunoașterea integratoare, autorul susține că *intuiția noetică*, al cărei echivalent ar fi *inconștientul de gândire*, ar fi facultatea capabilă să surprindă generalul nedeterminat manifestat în individual și, simultan, să creeze condițiile de cunoaștere a determinărilor individualizatoare, manifestate pe fond general. *Intuiția noetică* descoperă faptul că principiul justiției, ca și al celorlalte valori umane, îl constituie raportul eului cu celălalt sau mai exact, cum se exprimă autorul, *a-fi-împreună-cu-ceilalți*, raport care „este *apriori* oricărei experiențe posibile a libertății și, ca o consecință, a responsabilității” (p. 37). Altfel spus, „temeiul justiției este individul uman care transgresează interesul egoist” (p. 47). Gândirea integrală, logosul, ar consta în faptul că „logicul are în componența sa *principiul (ratio)*, acel *a-fi-împreună-cu-ceilalți*, sesizat nemijlocit prin intuiția sensibilo-noetică, și *justificarea* sub forma diferitelor forme de organizare socială (*sermo*)”, conjuncția celor două componente însemnând înțelegere: „unirea dintre *ratio* și *sermo* ne-a condus la conceptul de înțelegere” (p. 71). Autorul subliniază că tendința lui *ratio* de a desoperi *arhetipul (principiul)* justiției prin intuiția sensibilo-noetică este dublată de „tendința contrară, și anume aceea a aducerii sub control a manifestărilor inconștiente, care pot abandona omul într-o sferă a nedeterminării, foarte periculoase pentru destinul său istoric”, astfel că „prin acest control rațional, omul se regăsește pe sine însuși și se sustrage de la neantizarea într-o realitate absolut nedeterminată” (p. 75). Așadar, conchide autorul, „fără absoluta nedeterminare, nu poate exista ceea ce este determinat și invers, determinarea ca atare este cea fără de care nedeterminarea nu ar exista” (p. 75).

Pe de o parte, o asemenea gândire integrală ar concilia atât ideile juridice opuse, cât și, pe baza cunoașterii, aplicațiile lor practice: responsabilitatea cu libertatea, solidaritatea cu independența, grija față de altul cu grija față de sine. Întrucât pune în balanță, în echilibru sau simetrie elementele opuse amintite sau, mai general spus, pe *ratio* cu *sermo*, și anume într-o relație non-lineară, în care opusele se influențează reciproc, „o astfel de gândire este de tip holist” (p. 45).

Pe de altă parte, o asemenea cunoaștere ne-ar releva nu numai logosul sau binele social prin corelarea omului cu celălalt sub forma comunității, ci și logosul universal, numit și Binele absolut sau Dumnezeu, prin faptul că, finalmente, raportează eul la celălalt ca ființă supremă, ca fond ultim pe temeiul căruia poate fi cunoscută și aplicată sinteza contrariilor. Dat fiind, însă, faptul că Binele absolut nu poate fi aprehendat niciodată pe deplin prin rațiunea care apelează la demonstrație, subiectul uman nu poate decât să se înscrie pe calea sintetizării contrariilor și să aspire perpetuu la Divinitate, ca fundament al unității acestora, adică să tindă spre o cunoaștere și viață aflate într-un echilibru al antitezelor. În acest sens, și anume în sensul că omul aspiră permanent la depășirea finitudinii sale crono-spațiale prin intuirea principiului atemporal al felului său de a fi, *onto-gnoseologia* autorului constituie o *filosofie aspirațională*. În cazul justiției, principiul acesteia „nu poate fi decât aproximat pe calea demonstrației” și „de aceea ...sistemele juridice și politice sunt relative și relativizante în raport cu principiul justiției” (p. 97).

Autorul consideră că modalitatea descoperirii unității generalului cu individualul a fost inițiată de Aristotel și reafirmată de Hegel. De la Aristotel a reținut ideea că omul este o ființă socială, *zoon politikon*, care se relaționează cu celălalt, înainte de toate, prin drept, în afara căruia ar fi sau un zeu, sau o fiară. Stagiritul a căutat fundamentul dreptului și a conchis că acesta, ca de altfel orice alt principiu pe care se întemeiază cunoașterea discursivă, nu poate fi decât ante-deliberativ, intuit, iar nu descoperit prin deducție, întrucât aceasta pleacă de la un principiu deja dat. Autorul precizează că „Aristotel face distincție între *ante-deliberativ* și *deliberativ*” (p. 31) „...încadrând virtutea în prima categorie, iar justiția în cea de a doua” (p. 41). Explicitând raportul dintre virtute și Justiție, autorul dă cuvântul filosofului grec, care susține că „dreptatea este identică cu virtutea, dar esența lor nu este aceeași, ci, în măsura în care se raportează la alții, ea este dreptate, iar în măsura în care este o dispoziție habituală propriu-zisă, este virtute” (Aristotel, *Etica Nicomahică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 107; apud Gheorghe Dănișor, *op. cit.*, p. 41). Deci, justiția (*dike*) se realizează prin gândire, dar pe fondul negândit al virtuții, ca bine în sine (*agathon*), descoperit în mod intuitiv. Din Aristotel, autorul reține și ideea existenței nu numai a unui *Nous pasiv*, legat de cunoașterea prin simțuri, ci și a unui *Nous activ*, care parvine intuitiv la virtute, la Binele în sine.

În privința lui Hegel, autorul susține că acesta a ajuns la *înțelegerea* unității dintre eu și celălalt (om, societate, natură, Dumnezeu) prin lucrările sale

Fenomenologia spiritului, Știința Logicii și Filosofia Spiritului. În prima dintre cărțile amintite, Hegel a analizat procesul prin care omul ajunge de la *conștiință* la *conștiința de sine*, iar în *Știința logicii* a urmărit succesiunile triadice prin care omul, ajuns la conștiința de sine, se raportează la Divinitate, concepută, înainte de toate, ca *Ființă pură*. Bun cunoscător al filosofiei hegeliene, Gheorghe Dănișor afirmă îndreptățit și, totodată, îndreptățește faptul că, în *Logica* sa, Hegel susține că, în trecerile de la *Ființa pură* la *Nimic*, sintetizate în *Devenire*, din care rezultă ceva determinat – o *Calitate* aflată în contrast cu o anumită *Cantitate*, care, împreună, își află sinteza în *Măsură* etc., *tezele* trec în *antitezele* lor și, împreună, în *sintezele* rezultate, astfel că nimic nu se pierde, ci totul se conservă. Aplicând spiritul hegelian la înțelegerea reciprocității dintre eul individual și celălalt (om, comunitate etc.), autorul afirmă că în gândul difuz că eu trec și nu trec în celălalt este prezentă intuiția că trecând în altcineva (sau în altceva), „eu mă unesc cu mine însumi” (p. 56 ș.a.). Este o intuiție care transcende cotidianitatea, întrucât în spațiul și timpul real oamenii sunt individualități diferite, separate prin spațiu și timp, pe când în aspațial și atemporal, „în afara spațio-temporalității, ei sunt identici, pentru că în acest caz separarea nu mai contează” (p. 57). Similar, în raport cu logosul divin, omul se intuiește și se regăsește pe sine ca ființă divină, inteligibilă, gândirea umană devenind ea însăși inteligibilă, astfel că „pentru vechii gânditori, intelectul uman reprezintă divinul din om” (p. 121).

II. COMENTARIILE LA PROBLEMATICA FILOSOFIEI ASPIRAȚIONALE

Filosofia aspirațională a lui Gheorghe Dănișor poate fi apreciată ca o realizare teoretică remarcabilă, pentru că, prin ideile care o înstructurează, se ridică până la cele mai înalte cugetări filosofice, ajungând să ofere un temei onto-gnoseologic sau, mai exact, gnoseo-ontologic disciplinei mai restrânse a filosofiei dreptului și, prin extensiune, oricărei alte filosofii de ramură, aplicative. Autorul „dialoghează” cu unii dintre cei mai mari gânditori din calendarul istorico-filosofic, după cum nu neglijează nici unele teorii contemporane afirmate în domeniul teoriei juridice, cum ar fi concepțiile postmoderne axate pe conceptul de *rețea*.

Prin valorizarea a doi dintre titanii filosofiei, Aristotel și Hegel, dar și prin confruntarea cu alți gânditori de primă mărime, Gheorghe Dănișor a reușit o sinteză filosofică personală, prin care propune un model de cunoaștere holistică și o înțelegere a principiului lumii și a principiului justiției ca Logos universal sau Bine absolut și, respectiv, ca Logos social, care capătă forma lui *a-fi-împreună-cu-celălalt*.

Modalitatea cunoașterii holistice propuse de autor conjugă *intuiția sensibilo-noetică* drept formă de accedere la principiul justiției și chiar la principiul lumii în genere, cu exercițiul deliberativ al rațiunii, altfel spus, susține conjuncția dintre inconștient și conștient. Fără intuiție noetică, gândirea filosofică nu ar ajunge la

supercategoriile sale (categorii de maximă extensiune), care depășesc orice cunoaștere rațională inductivo-deductivă, limitată de contactul perceptiv cu lucrurile de cunoscut. Fără exercițiul rațiunii, categoriile surprinse intuitiv nu ar putea fi clarificate și aplicate la domeniile mai restrânse ale cunoașterii filosofice (filosofiile de ramură) sau științifice. Dat fiind faptul că rațiunea filosofică nu reușește decât să aproximeze mai mult sau mai puțin principiile intuite, gândirea filosofică va aspira mereu la o mai bună adecvare cu principiile și, în acest sens, autorul concepe filosofia ca fiind aspirațională.

Prin concepția amintită, autorul are meritul de a argumenta importanța intuiției noetice și a inconștientului în elaborarea filosofiei, a principiilor filosofice, fără să ignore, însă, nici rolul rațiunii care caută mereu să se adecveze cât mai bine principiilor și să le aprofundeze, luând în considerare cunoștințele furnizate de experiența perceptivă și de știință. Consider, însă, că este nevoie de o caracterizare mai riguroasă a intuiției noetice specifice filosofiei, pentru a o distinge de alte tipuri de intuiții, cum sunt, bunăoară, cele de tip artistic, moral sau religios. Cred că autorul însuși resimte această lipsă de precizie, din moment ce introduce o întreagă gamă de alte concepte și, respectiv, de modalități cognitive, care ar facilita intuiția noetico-sensibilă, cum sunt sentimentele de compasiune (p. 103), simpatie (p. 110), dorință intelectuală numită și aspirație sau *eros* (p. 132). Mai mult, „formele în care se manifestă *erosul* justiției sunt altruismul, milostenia, blândețea naturală, bunăvoința, iar cea mai înaltă formă este prietenia, în care iubirea își găsește locul” (178). Despre aspirație, ca tendință a intelectului uman de a trece de spațio-temporalitate spre inteligibil, se afirmă că „această tendință nu este intențională, ci este un *habitus* care, urmat de rațiune, devine scop în sine”, aspirația fiind „întruchipată de optimism, speranță, libertate, de bine și de fericire ca scop în sine” (p. 149).

Cât privește Ființa lumii, aceasta este intuită și gândită de autor ca Logos universal sau Bine suprem sau, teologic vorbind, Dumnezeu. Identificarea Ființei lumii cu Dumnezeu se află în conivență cu intuirea principiului justiției ca raport armonios sau simetric, deci virtuos și prietenos, între eul propriu și celălalt. O asemenea înțelegere în spirit aristotelician și întrucâtva hegelian este merituosă întrucât afirmă o viziune optimistă despre fondul comun întregii existențe și despre om și societate, ca răsfrângeri ale fondului amintit. Spiritul aristotelician este prezent prin întemeierea justiției pe virtute, altfel spus a valorii juridice a dreptății pe valoarea morală a binelui, și, totodată, prin teza încetățenită de Stagirit, potrivit căreia la principiul tuturor lucrurilor se ajunge prin acel *Nous* activ, care este însuși divinul din om. Spiritul hegelian este și el prezent prin dialectica hegeliană, potrivit căreia Dumnezeu, o gândire care se gândește pe sine, ajunge să treacă de la nedeterminarea sa la toate determinările, conservându-se și fiind prezent în acestea, inclusiv în ființa umană. Deși dialectica hegeliană desfășurată în plan ideal nu este similară dialecticii realului, totuși ea conține ideea prețioasă a prezenței Ființei divine în tot ce există, de la natură la om și societate.

Viziunea onto-gnoseologică a lui Gheorghe Dănișor este una de încredere în puterea omului de a aspira mereu spre dreptate și bine, ca și spre celelalte tipuri de valori care înnobilează ființa umană. Pentru societatea actuală atât de zbuciumată și dezbinată, o asemenea concepție constituie un punct de reper și de regăsire a echilibrului existențial, cu atât mai mult cu cât izvorul încrederii este originat tocmai în Logosul universal ca fiind eminentemente Binele, care se răsfrânge și în ființa umană. De aceea, un asemenea mod de gândire centrat pe valorile pozitive se cere promovat în continuare și de către alți autori preocupați de construcție filosofică.

Pe lângă promovarea valorilor pozitive, o gândire aspirațională are să se întrebe și asupra resortului valorilor negative și a cauzelor care au făcut ca acestea să prevaleze în domeniile juridic și politic și nu numai. Să fie vorba numai de o cunoaștere parțială prin care oamenii și comunitățile fie nu s-au ridicat la înălțimea principiilor, fie, atunci când s-au dedicat contemplării acestora, nu au reușit saltul până la Binele suprem sau n-au avut puterea și voința de a alege și înfăptui valorile pozitive, rămânând captivi polului opus, negativ?